

Относно въпроса за политическата стигматизация

 Лазар Шишманов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
имейл: lazars@uni-sofia.bg

DOI: <https://doi.org/10.58894/SEQN2123>

Резюме. Статията разглежда как хората взаимодействат с политически различните, представляващи „опасност“ за техните вярвания и позиции. Преди да бъде разгледан феноменът политическа стигматизация, е направен преглед на съвременните теории за изграждането на политическа принадлежност. В частност, теорията за големите пет. Направен е опит да се докаже, че политическата принадлежност, не е плод на рационални разсъждения. Следователно омразата спрямо Другия, също не би могла да бъде проявление на човешкия интелект. Разгледани са също връзките между личността и политическите позиции и идеологии. Направено е разграничение между стигматизация и политическа стигматизация.

Ключови думи: стигматизация, политическа стигматизация, големите пет, идеология, общество

Въведение

Крайъгълен камък на западните общества е коренящото се в религията вярване, че всички хора са *чеда Божии*. Иначе казано, без значение от социален, икономически, здравословен статус, народност, цвят на кожата и религия, животът на всеки човек е еднакво ценен. Тази аксиома позволява съществуването на съвременната мултикултурна демокрация по западен образец. Следователно общества като тези в Европа и САЩ биха били напълно невъзможни без нея. Днешната демографска реалност в западния свят подсказва, че стените, които някога са съществували между хората, в по-голямата си част са разрушени. Поне в тези общества. В демократичния блок *институционалните форми* на расизъм, ксенофобия, както и други форми на дискриминация са напълно заличени. Пред т.нар. „малцинствени групи“ не стоят никакви *законови* ограничения. Разбира се,

това не означава, че всички прегради са премахнати. Все още съществуват социални и икономически бариери, които е трудно да бъдат прекосени. Тези бариери обаче са налични не само за „малцинствените групи“. Бедността, гладът и лишенията не дискриминират. А именно тези са най-големите прегради между средностатистическия човек и високите обществени етажи, пред които някога са стояли и преградите на расата, религията, пола (и идеологическата принадлежност в определени исторически моменти).

И макар съвременната мултикултурна демокрация да е невъзможна при наличието на прегради между различните обществени групи, в един или друг момент те стават абсолютно необходими. Това е така, тъй като Азът винаги се създава и поддържа в опозиция на Другия (Петкова 2009: 159, цит. Фройд 1985). Иначе казано, ако всички сме еднакви⁴⁶, то никой не би могъл да разбере къде свършва неговата личност и къде започва личността на другия. Тъй като съвременна Европа, а и САЩ не биха могли да съществуват, ако стените между народности, религии и/или раси съществуват, то един от най-големите политически дебати, който може да се открие в корена на всички значими проблеми от последните десетилетия, е мястото на тези граници. Всъщност спокойно може да се твърди, че един от ключовите политически дебати в исторически аспект е именно този за традициите и модерността. Напрежението между установения ред и промените не е единствена причина за образуване на напрежение между политически сили, но със сигурност често присъства в политическата реториката. В това число и в призива на Роналд Рейгън към Михаил Горбачов от 12 юни 1987 г. *„Г-н Горбачов, отворете тази врата! Г-н Горбачов, разрушете тази стена!“* (Колектив 2019: 171).

Тъй като в по-голяма или по-малка степен антагонизмът между желанието за сигурност (рутина, традиции) и разнообразие (промяна, приключение) присъства в психиката на всеки човек, може да се допусне, че това не е *естествен*, нито реален политически проблем, а такъв, който чрез умела употреба на реториката се раздува до степен, в която в обществото нужда от *някаква* промяна се приема за даденост.

Политическата реч е един от елементите на човешката интеракция, получили най-голямо внимание през вековете. В резултат на това може да се предположи, че използването на реторика, противопоставяща миналото

⁴⁶ „Еднакви“ не означава „равни“. Изречението не отрича равенството между хората.

и настоящето на бъдещето, не е плод на случаен импулс⁴⁷ на говорещия. Дали говорителят вярва и възнамерява да реализира промените, прехода към модерността, не е толкова важно, колкото спечелването на подкрепа. Подготовката обаче на тези речи обикновено е продукт на добре обмислена стратегия, базирана на проучвания за настроенията на хората. Говорещият се опитва да свърже себе си и позициите си с наративите, които съществуват в несъзнаваното на слушащите. Наративи, в които не е задължително да вярва, нито да осъзнава, че използва. Като всеки добър творец, добрият оратор не е задължително да съзнава, че онова, което казва, подобно на всяка добра история, се основава на дълбоко вкоренени митологични наративи.

В едно добре уредено, справедливо и относително спокойно общество, обещанията за промяна е по-малко вероятно да пожънат успех, отколкото в разединено, неспокойно общество. Следователно не би сработило предлагането на нещо ново, на промяна, без да се анализира контекстът или да се *създаде* подходяща почва за да покълне семето на желанието за тази промяна. Не само че също като продуктите на пазара, политическите проекти следва да подготвят своите послания, мисии и визии (вж. Котлър 2001: 75-118), насочени към конкретен сегмент от обществото, но и могат, отново подобно на корпорациите, да опитат да *създадат* нужда за своите решения (политики).

В своята книга „Племена“ (Годин 2010) Сет Годин използва термина „племя“ като метафора, с която да обясни значението на маркетинговия термин „пазарен сегмент“, като посочва, че в САЩ съществуват племената на пожарникарите и полицаите например, които са различни с оглед на това какви продукти биха били склонни да закупят. Замяната на словосъчетанието *пазарен сегмент* с думата *племя* всъщност е много подходяща, тъй като хората, не само в САЩ, са склонни да влизат в сериозни конфликти, дори и с близки, във връзка с предпочитания от тях стил музика, прическа, облекло, мобилен телефон, операционна система и т.н., и т.н. „Племенната принадлежност“ се проявява в голяма част от изборите, които човек прави. В общия случай тези избори (освен ако не са предизвикани от икономически фактори) са проявление на личността, с други думи на *Аз-концепцията* на индивида-консуматор. *Аз-концепцията*

⁴⁷ Макар че, според психоанализата на Фройд, случайните импулси следва да се приемат като равносильни, че и по-важен фактор от премерената реч.

се определя от Сава Джонев като [...] комплексна представа за това, което мислим, че сме, за това, което мислим, че можем да достигнем, за това, което мислим, че другите мислят за нас, и за това, което бихме желали да бъдем (Джонев 1996: 73). До голяма степен става очевидно, че човек, притежаващ определена *Аз-концепция* би следвало да предпочита определени продукти, политически движения и/или партии. Тоест поведението му в обществото би било различно при наличието на различна *Аз-концепция*. Как човек възприема себе си, до голяма степен зависи от вродените на личността психологически характеристики, както и от прякото обкръжение. Колкото и лично по своята същност (Джонев 1996: 69) явление да е, *Аз-концепцията* зависи от *значимите други* не само при малките деца, какъвто е примерът даден от Сава Джонев (Джонев 1996: 71), но и при възрастните индивиди.

Значимостта на *Аз-концепцията* по отношение на политическата принадлежност е важна дотолкова, доколкото всеки човек има нужда да изгради за себе си положителна *Аз-концепция*. Тоест да вярва, че взима правилните решения, базирани на рационални аргументи, че прави добро не само за себе си, но и за всички останали. С една дума, всеки от нас иска да вярва за себе си, че е добър и разумен човек.

Следователно тези личностни щения биха могли да се закачат за всеки кандидат, който в речите си говори за справедливост и благополучие. Обещания, давани на хората от времето на Пилат, през Великата френска революция, Октомврийската революция, та чак до ден днешен.

В контекста на политическата активност (и само в него) *Аз-концепцията* на гласоподавателя и политическото говорене на кандидата съществуват в синхрон. Гласоподавателят иска да се чувства разумен и добър, кандидатът му обещава, че с гласуването за него гласоподавателят проявява именно тези качества. А всеки един получен глас е глас не само за кандидата като личност, но и за неговите слова.

Появява се един логичен въпрос. Как гласоподавателят определя кой от всички кандидати, които обещават „свобода, равенство, братство“ (под някаква форма), е „правилният“? Натрупват се все по-голямо количество изследвания и доказателства в посока на това, че политическите ни предпочитания са предопределени. Те не са плод на дълго, рационално обмисляне, претегляне на положителни и отрицателни качества на кандидата, нито на неговата виталност, език на тялото и цялостна представителност. Политическите ни предпочитания, изглежда, са

проекция на нашите характери. Такива поне са резултатите от изследванията за взаимовръзката между политическите възгледи и елементите на човешката личност, разгледани през Теорията за големите пет.

Теорията за големите пет

Според Теорията за големите пет, основните измерения, по които може да се очертае човешката личност са следните:

1. Отвореност към преживявания – [обозначава][...] *широчината, дълбочината, оригиналността и сложността на умствения и емпиричен живот на индивида* [...] (Гербър и колектив 2011)
2. Добросъвестност – [обозначава][...] *социално полагаемият контрол на импулсите, който подпомага поведението насочено към задачи и цели.*
3. Екстравертност – [предсказва][...] *енергичен подход спрямо социалния и материален свят.*
4. Сговорчивост – *Отличава просоциалната и общностна ориентация към другите спрямо антагонизма...*
5. Невротизъм – Невротизмът е скала, по която се измерва чувствителността към негативни емоции. На места, подходящо е посочено със своя антоним емоционална стабилност, какъвто е и случая с цитираната статия (б.а.)

„Контрастира...уравновесеност спрямо негативни емоции...”

Важно е да се отбележи, че като повечето психологически измерители, Големите пет са вероятностни, а не определящи (детерминистични) (Филипс 2021). С други думи, дори човек да притежава всички предпоставки, необходими за да демонстрира едно или друго поведение, това не е задължително да се случи. Обратното също е вярно – дори да съществуват „обективни“ причини, поради които да се предполага, че поведението X би следвало да *не* е присъщо на дадена личност, то може да се прояви (Филипс 2021).

В контекста, в който биват разглеждани Големите пет, а именно политическата принадлежност на индивида, според многобройни

изследвания, най-последователни резултати дават характеристиките *Отвореност към преживявания* във връзка с *политически либерализъм* и *Добросъвестност* във връзка с *политически консерватизъм* (Гербър 2011).

Отвореността към преживявания, както и обозначението на тази черта на характера предполага, се свързва с положително отношение към нови стимули (Гербър 2011). Тъй като техният характер има нужда от новости, промени, разнообразие, което е възможно да се постигне най-лесно (а по някога и единствено) чрез отпадането на границите – физически, психологически, социални, хората с високи нива на *Отвореност към преживявания* са по-либерални. Важен елемент, свързан с *Отвореността към преживявания*, е, че тези хора, очаквано, са с високи нива на *Екстровертност* (Алдекоа и колектив: 2022). Поради факта, че по-екстровертните хора са по-склонни към отдаване на себе си, в името на общността, към която се причисляват, те биха били и по-склонни да участват в т.нар. политики на идентичността.

Хората с високи нива на *Екстровертност* и *Отвореност към преживявания*, които имат нужда от разнообразие, както и да бъдат част от общност, с готовност се причисляват към т.нар. „политика на идентичността“, при която хората биват групирани по някакви външни или ирелевантни вътрешни белези, а всички, които не са като тях, се превръщат в заплаха. Това е така именно поради високите нива на екстровертност сред *атворените към преживявания*, които, както бе споменато, водят до склонност към по-силна идентификация с групата. „Групата“ в случая би могла да бъде всяка една потенциална принадлежност, или както все по-често ги наричат в САЩ, всяка „общност“⁴⁸.

В този смисъл, може да се твърди, че публичните позиции на Демократичната партия на САЩ, са много подходящи спрямо тяхната основна целева аудитория. Това са хора с високи нива на *Отвореност към преживявания*, следователно и *Екстровертност*. Те имат нужда от движение напред, промяна, прогрес, от една страна, и причисление към общност – от друга. Именно Демократичната партия е тази, която под темата за климатичните промени, прокара модернизирание на енергийната индустрия, транспорта, което пасва на целевата им аудитория. Пак в

⁴⁸ Black community, Trans Community, LGBTQ+ Community, Asian Community, Women's Community, и т.н.

тяхната реторика присъства думата „общност“ и те са тези, които обещават да закрилят и едновременно с това „очертават“ различните общности.

От другата страна на политическия спектър са хората с високи нива на *Добросъвестност*. Тези хора държат на социалните норми и традициите, те също така изпитват по-висока нужда от личностни постижения (Гербър 2011). Те са (в общия случай) подходяща целева аудитория за консервативните партии, каквато е например Републиканската партия в САЩ.

Добросъвестността се характеризира с *Трудолюбие* (Industriousness) и *Подреденост* (Orderliness). Трудолюбието само по себе си, отвъд Теорията за големите пет, изисква човек да може да е спокоен и сигурен, че „утре ще бъде като днес“ и не предстоят големи промени – без значение положителни или отрицателни. В противен случай трудолюбието не би било работеща стратегия за оцеляване. Респективно, за да се чувстват комфортно, хората с високи нива на *Трудолюбие* (следователно и на *Добросъвестност*) имат нужда от рутинност, подреденост, традиции.

Нивата на *Подреденост* също са от високо значение при разделянето на консервативни и либерални характери. Тъй като концепцията „подредено“ предполага всяко нещо да е на мястото си (в своята кутия, в своето значение, в своите *граници*), в противен случай не би било подредено, очаквано е, колкото по-подреден е един човек, толкова по-консервативен да е той⁴⁹. В този смисъл, реториката на четиридесет и петият президент на САЩ – част от Републиканска партия – Доналд Тръмп по време на своята кампания често говори за „издигането на велика стена, за която мексиканците ще платят“, което според някои довежда до неговото избиране (Питърсън 2017б).

Успехът на една политическа кампания, разбира се, зависи от множество фактори. Сред тях са добре познатите на всички финансиране, медийна подкрепа, подходящ кандидат, дори височината им (ОСУ 2020). Речите и обещанията, очаквано, също имат значение. Джордън Питърсън твърди, че „гласуваме *характерите си*“ (Питърсън 2017б). Ако това е така, импликациите са, че обещанията имат значение дотолкова, доколкото

⁴⁹ В английския език коренът на думата консервативен е *conserve* – запазвам, съхранявам, предпазвам. Запазването на нещо може да се прочете като „държа в границите“, както и „държа „опасното“ извън тези граници“.

отговарят на характера на хората в целевата аудитория. Както посочва известен цитат, приписван на американската писателка Анайс Нин, *„Не виждаме света какъвто е, а каквито сме ние“* (Амлен 2017).

Ако това е така, напълно естествено би било да опитваме да претворим света по наш образ и подобие там, където виждаме несъответствия. Със сигурност най-цивилизованият начин за достигане до този резултат би бил гласуването за партия, чиито политики отговарят на характера на гласувачия.

Разликите в скоростта на възприятие на новото са отдавна известни на експертите по маркетинг, които ги разглеждат не толкова от абстрактната гледна точка на възприятие на нови концепции и политически идеи и движения, колкото от позицията на професионални комуникатори с комерсиална цел.

Според специалистите по маркетинг, въвеждането на нов продукт има следните четири етапа:

1. Етап на въвеждане
2. Етап на растеж
3. Етап на зрелост
4. Етап на спад

Тези четири стадия на жизнения цикъл на продукта пряко отразяват склонността на обществото (или дадения пазарен сегмент) да поема рисковете.

В етапа на въвеждане може да се предполага, че хората, които закупуват даден продукт, са хората, които са най-отворени към преживявания, имат най-висока нужда от разнообразие и новости, както и най-висока толерантност към поемането на риск. Постепенно, в етапа на растеж, те „заразяват“ свои близки с идеята и в крайна сметка новият продукт придобива такава популярност, че се превръща в нещо „обикновено“. Придобива незастрашителната форма на *познатото, традиционното, нормалното*. В етапа си на зрелост, продуктът бива закупуван от все повече хора, тъй като рискът е вече доказано нисък (всички други като мен вече са закупили).

Филип Котлър разделя хората, които приемат иновациите, на следните групи

„Новатори“ 2,5%, Ранно приели 13,5%, Ранно мнозинство 34%, Късно мнозинство 34%, „Късно приели“ 16% (Котлър 2001). Подобно разделение е видимо и в лекцията на Дерек Сивърс в TED2010 (Сивърс), където предприемачът разглежда чрез видео от фестивал процеса по образуване на ново движение. Заключение на Сивърс е, че е необходим един последовател (един човек, който, заедно с лидера, да поеме риск).

Скоростта, с която се приемат иновациите, следвайки посоченото от Котлър разпределение, има своята еволюционна причина. В древността непознатото не е било толкова абстрактно и концептуално, каквито са идеите и възприятията. За човешкото същество, което скоро е придобило своята съзнателност, всичко непознато е било потенциално опасно за физическото оцеляване, което Ричард Докинс посочва като единствена и най-висша ценност за нашите гени (вж. Докинс 2015). Един такъв свят на опасности обуславя известна форма на консерватизъм и затвореност. От друга страна обаче, архетипната история за героя включва преминаване от познатото (установеният ред) към непознатото (Питърсън 2017; Кембъл 2017, 2019; Елиаде 1984, Бетелхайм 2010). Иначе казано, човешкият род (и личност) има нужда от рутина, подреденост и сигурност, но в същото време възхвалява онези, които са способни да излязат от реда, да преживеят приключение, да се променят, да се завърнат и да променят тези, които междувременно са останали защитени зад „стените на културата“⁵⁰.

Въпреки че архетипният герой винаги носи със себе си нещо положително след приключение, било победа над външната (за обществото) опасност (Хари Потър), победа над вътрешно (за обществото) установената тирания (Цар Лъв), промяна в начина на мислене, който подпомага обществото да се развие в положителна посока (Пинокио), това не е задължително вярно в реалността. Напълно възможно е „отвън“ да се донесат зарази, болести, предателство, смърт не само за индивида, но и за рода, групата, вида. Каквата съдба е сполетяла нашите предшественици, неандерталците, за които се вярва, че са били избити от Homo Sapiens (Лонгрич 2019).

⁵⁰ Описаните стъпки илюстрират пътеката на героя, описани в множество източници, някои от които цитирани и в настоящия труд.

Този наследен страх от новото, външното, непознатото обуславя и разпределението във възприемането на иновации дори когато става дума за единствено финансов риск, а не за живота на рискуващия. Страхът от новото, е отразен и в езика на хората. Например, на български казваме „*Страх лозе пази*“, докато англоговорящите, използват фразата „*Better safe than sorry*“⁵¹. Езикът също така отразява и необходимостта от поемането на рискове.

„*Carpe Diem*“⁵² е фраза, която подсказва, че понякога трябва да се излезе от рутината, да се приеме промяната, да се направи нещо ново, докато му е време. Постепенно социалните мрежи изместват „*Carpe Diem*“ с далеч по-непретенциозното „*YOLO*“⁵³.

Войната на идеите⁵⁴

В случай, че наистина гласуваме характеристиките си и опитваме да направим така, че обществото да бъде построено по наш образ и подобие, напълно естествено е всяко нещо, което се противопоставя на тези наши намерения, да бъде отхвърлено като „грешно“, в най-добрия случай, или като „глупаво“ и дори „опасно“, както често се случва в политическите дебати. Положителната *Аз-концепция*, основана на това хората да възприемат сами себе си за интелигентни, добри, способни да вземат правилните решения, когато това е необходимо, от само себе си налага едно втвърдяване на позициите, особено ако са били част от индивида за дълго време. Това се случва, тъй като мнението на индивида, че е интелигентен, трудно кореспондира с разбирането, че през половината си живот например е живял грешно и е вярвал в неверни неща. Такава ситуация създава условия за назряването на *когнитивен дисонанс*, емоционалното напрежение, от който е много високо, а изходите – малко. Един, може би най-лесният, изход от *когнитивния дисонанс*, е отричането на новата информация. Отхвърлянето на новата информация би могло да доведе до нелогични и/или грешни твърдения, защитавани от изпитващият *когнитивен дисонанс* единствено с цел защита на *Аз-концепцията*.

⁵¹ „По-добре да си предпазлив, отколкото да съжаляваш“ [превод автор].

⁵² Улови мига – лат.

⁵³ You Only Live Once – Живееш само веднъж, което обикновено се ползва именно в смисъл на Carpe Diem – улови мига. Живей сега, рискувай, прави, каквото искаш.

⁵⁴ По заглавието на книгата на Чавдар Христов.

Този феномен може да се разгледа и от друга страна – еволюционната сигурност на индивида. Човешките идеи (позиции, концепции, възприятия, вярвания) могат да се приемат и като „експерименти“, които „изпращаме в бъдещето“ с цел проверка дали едно или друго поведение би довело до смъртта на реалния, физически Аз. Ако дадена идея е възприета като „правилна“ и тя се следва в бъдещите действия на индивида, то напълно очаквано е да се предприемат всякакви действия, за да се защити правотата на избраната⁵⁵ концепция за света, като по този начин се цели допълнително убеждение в правотата на взетото решение. Хубаво е да се отбележи, че от еволюционна, а и чисто житейска гледна точка, непрекъснатото изменение на предприет курс на движение, би довело до бърз и катастрофален финал. Следователно отхвърлянето на нова информация, при появата на *когнитивен дисонанс*, може да се възприеме и като нещо положително, въпреки че в съвременето ни, идеите които защитаваме, по-често не се отнасят до съхраняването на телесния ни интегритет.

Жан Пиаже твърди, че за разлика от животните, които, за да се променят и да опитат нещо ново⁵⁶, трябва да променят вида си, хората могат да променят идеите си, а с тях – себе си и света около себе си (Питърсън 2017а). Кучето например не би могло да лети, освен в случай че видът еволюира в посока на тази способност. И дори така ще отнеме поколения на мутации и генетични грешки. Съвсем друг е въпросът, че нито един животински вид не може да „реши“ да се развие по „желана“ еволюционна линия.

Човекът, от своя страна, може да се промени (до известни граници, разбира се), като възприеме нови идеи. Човекът може да подреди обществото по нови начини, които биха могли да донесат ползи за всички участници в това общество. Бидейки обаче несъвършени същества, както ни показва и историята, ние сме неспособни да изградим такава организация, която да е напълно защитена от вътрешна поквара и корумпиране в угода на определена прослойка. Всъщност дори Бог не е способен да създаде такова общество, както е видно от присъствието на

⁵⁵ Припомняме, че тези идеи не биват точно „избрани“. Те са по-скоро отражение на характера, като множество фактори влияят за възприемането на една идея като „правилна“ или „погрешна“.

⁵⁶ В смисъл на нова еволюционна тактика или стратегия.

змията в границите на Едемската градина⁵⁷. Отвъд Библейските разкази обаче можем да се уверим в истинността на твърдението, проследявайки историята.

Всяка световна империя, колкото и мощна да е била, колкото и добре структурирана да е била, рано или късно се срутва под собствената си тежест или външна заплаха. Това се случва, тъй като не е възможно да бъде изградено такова общество, което да не допусне корупцията да го поквари. Както и в приказките и митовете, след покварата и настъпилия хаос, идва ред на нови идеи, нова конструкция, нови начини да съхраним вида си.

Изхождайки от позицията, че хората са животни, чиято методология на еволюционни опити се изразява по-скоро в абстрактния концептуален свят, отколкото в материалния, добавяйки към тази и теорията за себичният ген на Ричард Докинс, може да се заключи, че *успехът на идеите, в които вярваме, умовете ни възприемат като равен на собствения репродуктивен успех.*

Когато хората споделят вярвания, това сплотява групата/обществото, което пък довежда до форма на (психологическа) сигурност. Тази сигурност се дължи не толкова на идеята сама по себе си, колкото на обединението и приемането от другите в групата, които споделят идеята (вяра) поражда. Хората, вярващи, че Земята е плоска или че светът ще свърши на определена (обикновено близка) дата, както и събраните в секти, изпитват едно и също усещане за принадлежност и защитеност в групата, като това, което изпитват и привържениците на големите идеологии и религии, че дори и футболни отбори. Може да се предположи, че привържениците на големи идеологии, поради количеството други привърженици, са далеч по-спокойни и уверени в „правотата“ си. И въпреки, че често малките секти и идеологически движения са маргинализирани поради абсолютната липса на логика в техните вярвания, то голямото количество вярващи само по себе си не потвърждават верността на следваната идея⁵⁸. Това, което постигат обаче повечето вярващи, е защита на индивида (последовател), от една страна,

⁵⁷ Идеята е заета от Джордън Питърсън.

⁵⁸ Само преди 90 години в Германия на власт идва най-човекоомразната идеология, която познаваме. Въпреки това, NSDAP е партия, избрана от народа, радваща се на големи количества последователи, още преди нацизмът да разлее отровата си из цяла Германия – тоест, преди да стане задължителен.

и по-голямата устойчивост на идеята, от друга. В природата животинските видове, които са плячка за хищниците, често жертват индивида в името на съхраняването на вида. Зебрите например, бидейки черно-бели, се отличават силно на фона на тревата в саваната, следователно индивидът, ако е сам, се забелязва лесно от хищниците. Когато са заедно обаче, те се сливат една в друга, създавайки по този начин затруднение за хищника за набелязване и преследване на отделен индивид. В *Себичният ген*, Ричард Докинс обяснява алтруизма именно с необходимостта индивидът да се жертва в името на вида. Следователно обединяването около идея би могло да коства живота на индивидите, но целта е идеята да бъде съхранена.

Така както Ричард Докинс твърди, че не хората имат гени, а гените имат хора⁵⁹, Карл Юнг твърди, че не хората имат идеи, а идеите имат хора (Питърсън 2016). При възприемане на тази позиция, допълнена от горепосоченото становище на Пиаже, от което излиза, че идеите (възприятия, вярвания) са елемент от човешката психика с еволюционно значение, то може да се заключи, че идеите са една абстрактна, концептуална форма на гени. По същия начин както „целта“ на гените е да бъдат съхранени и репликирани, така и „целта“ на идеята е такава. И ако „преносителите на гените“ (вж. Докинс 2015) от почти всеки животински вид са готови да се бият, за да се съхранят, а в същото време и да се пожертват, за да се съхрани вида, може да се очаква същото и от преносителите на идеите. Със забележката, че когато говорим за идеи „видът“ е самата идея. Един такъв поглед върху идеите обяснява жертвоготовността на хората в името на религия или идеология. Обяснява склонността на последователите да разпространяват идеята, рискувайки репутация, бъдеще, а понякога и живота си. Видът е по-важен от индивида.

Във „Войната на идеите“ Чавдар Христов разглежда инструментите и стратегиите, които идеите „използват“ в името на своето разпространение. Христов пише: *Всяка една общностна идея съдържа визията за благоденствие и просперитет, счита се, независимо от основанията, за най-ценна, за най-правилна и заради това общовалидна. Поради тази причина конкуриращите се общности всъщност конкурират идеи, като се стремят да ги наложат едни на други* (Христов 2014).

⁵⁹ Ролята на хората според Докинс е да бъдат преносители на гените.

Бидейки, в крайна сметка, творение на човешката психика, идеите биха могли да бъдат възприети като продължение на човека. Следователно също както за да оцелее човек, изпитването на съмнение в собственото поведение и правота, е по-често вредно, отколкото полезно, за да оцелее една идея, то поставянето ѝ под съмнение вреди повече, отколкото помага. По същия начин, както човек изпитва *когнитивен дисонанс*, когато получи правдива информация, противоречаща на негови дълбоки убеждения, едно общество, обзето от идея, не би могло да види нейните недостатъци. Именно по тази причина са били множество случаите, цитирани например от Александър Солженицин в книгата му „Архипелаг Гулаг“⁶⁰, в които убедени комунисти, изпратени в някой от „трудовите“ лагери в ГУЛАГ⁶¹ по времето на Съветския съюз, продължават да вярват в идеята, самоубеждават се, че е станала грешка (няма как убеден комунист да бъде в лагера, тъй като системата е „справедлива“ и наказва само „провинилите се“), самоубеждават се, че съвсем скоро ще бъдат освободени, тъй като грешката ще бъде установена. Разбира се, това никога не се случва.

Всички големи идеи, претендиращи да поднасят единна истина за света, която ще премахне всички социални неравенства и всяка болка от живота (сегашния или „следващия“), по същество обещават нещо, което противоречи на реалността. Както гениалният Достоевски споделя в *Записки от подземията*, човек би изгубил удоволствия и сигурност, само за да си докаже, че „не е клавиш на пианото“ и че „все още е човек“ (Достоевски 2016), с други думи, все още е способен на свободна воля. Това обаче не пречи особено на групите от обществото, които са силно маргинализирани, с готовност да се присъединяват към течения, коренящи се именно в едно такова обещание за пристан на щастието и спокойствието, обещание за Рай.

След „смъртта на Бог“⁶², Раят се премества на Земята и в настоящия живот, но само като обещание. Тази реалност остава все така недостижима за човека, но идеята все така го привлича и дърпа към себе си. Идеите, които се появяват след като религията отстъпва своето място в човешкото

⁶⁰ Преведена на български и преиздавана многократно, включително от изд. *Фондация Комунистас* през 2015, 2016 и 2022 година.

⁶¹ Главно управление на наказателните лагери.

⁶² По Ницше.

съзнание, също така обещават Рай, но имат и свой враг (който, в отлика от религиозния, не е вътрешен, а външен), имат меси и мъченици.

Една очевидно работеща стратегия за оцеляване на идея е позиционирането на представителите на дадена идея като морален стожер, защитник на правата, на свободата, на демокрацията. Позиция, която, както е добре известно, е узурпирана от Съединените американски щати. За това свидетелстват не само трудовете на Хенри Кисинджър – *Дипломацията* (вж. Кисинджър 2019) и вече споменатият труд на Чавдар Христов – *Войната на идеите* (Христов 2014), но и вече семантично свързаните понятия „демокрация“, „права“, „свобода“ и „САЩ“.

Такава позиция, на защитник на концепция, наситена с положителни конотации, е по дефиниция добра. Но за да бъде добър „защитникът на свободата, демокрацията и човешките права“, следва всички агресивни действия да са насочени към някой „лош“. Такива са, разбира се, терористите, комунистите, диктаторите, потисниците, авторитарните лидери, недемократичните държави. Възможно ли е обаче тези понятия да бъдат превърнати в етикети, поставяни на хората и държавите, чието поведение и държавно управление, противоречат на геополитическите интереси на моралния стожер? Със сигурност звучи правдоподобно. Със сигурност понятията, които се използват относно дадени общества, за да се разтвори пътя на „демократията“ към тях, имат силно негативни конотации. В допълнение към това, рядко са предоставяни реални доказателства за верността на твърденията.

Относно въпроса за политическата стигматизация

Понеже е социално животно, едно от най-важните неща за човешкото същество е да бъде прието и да намери своето място в обществото. „Общество“ в случая е използвано в най-широк смисъл и значението на термина зависи от социалната адаптивност и амбициите на личността. Често е напълно достатъчно личността да е приета от непосредственото обкръжение – семейство, приятели, колеги. Така нареченият „социален кръг“. В подобни случаи фактът, че поведението на групата би могло да се възприеме за девиантно в очите на широката общественост, не влияе на участниците в нея. Остракирането е възможно и сред тези общества. Провинението, изразяващо се в нарушение на нормите, въпреки че от всички останали (извън това общество) би могло да се възприеме като „нормално поведение“, става причина за отхвърляне дори в девиантните общества. До голяма степен прякото обкръжение на човек определя

нормите, които той спазва. А тези норми, от своя страна, ще определят (части от) личността му или поне нивото на адаптация към широката общественост. Следователно и категорията, в която дадената личност ще бъде включена.

Без да се задълбава в обективността на едно понятие като „престъпник“ например (и липсата на нюанси в това и други подобни понятия), в съзнанието на всеки човек съществува образ, който отговаря на този термин. Следователно, ако дадена личност дори бегло напомня тази категория, а наблюдаващият няма друга информация за личността, то най-лесно е да се постави този етикет. Без значение от верността на етикета в случая *съгласуваността между поведението на индивида и неговото социално обкръжение накърнява неговата личност* (Джонев 1996: 190)⁶³.

Според дефиницията, дадена от Сава Джонев, стигмата е феномен, който представлява *пренебрежителен, презрителен или осъдителен етикет, който дискриминира и довежда до увреждане на личността* (Джонев 1996: 190). Той допълва, че произходът на думата е от гръцки, където означава *телесен знак, предназначен да изразява сурова морална присъда на обществото. Той бил обгарян или изрязван върху телата на роби, престъпници, предатели* (Джонев 1996: 190). Освен престъпниците, робите и предателите обаче, макар и без обгаряне на телата, стигмата обхваща широк кръг социални представители. *Алкохолиците, наркоманите, проститутките, хомосексуалистите и престъпниците* (Джонев 1996: 190). Но също така, продължава Джонев, *комарджии, просяци, скитници; сакати, заекващи, слепи и глухонеми; сираци, незаконно родени, емигранти, цигани и т.н. и т.н. Всички онези, за които обществото има неблагоприятен етикет и които се считат за второ качество хора* (Джонев 1996: 190-191).

Тъй като прякото обкръжение, особено за добре интегрирана личност, определя нормите, които личността признава и спазва, а „законът за положителната Аз-концепция“ гласи, че човек обикновено е убеден в правотата на убежденията и възгледите си, добавяйки и универсалния механизъм на категоризиране на хора, *„при който се приписват атрибути на членовете на всяка категория“* (Джонев 1996: 191) за човек, за когото политическите убеждения са важна част от личността (тоест, налична е идентификация с политическите убеждения) става много трудно да **не**

⁶³ Изразът е зает от Сава Джонев, макар от него да е поставен в сходен контекст.

стигматизира онези, които са с различни политически убеждения. Колкото по-голяма е разликата в убежденията и колкото по-силни са убежденията на дадената страна, толкова по-силно следва да е отхвърлянето. Добър пример за това са идеологиите, които по дефиниция са крайни и силно интегрирани в личността политически убеждения. Когато две идеологии са диаметрално противоположни (поне на повърхността)⁶⁴, най-естественият резултат при среща на хора от тези идеологии, е конфликт, за което свидетелстват и безкрайните битки (прерастващи и в граждански войни) между комунисти, монархисти, нацисти и фашисти през XX век. Тези войни биха били невъзможни при по-балансирана реторика и опит за разбиране между отделните групи. Такова разбиране обаче би опосредствало достигането до (абсолютна) власт от политическите лидери, които умело изграждат в съзнанието на своите последователи образ на враг носещ заплахата, по отношение на политическите си опоненти.

Колкото по-развити и свързани ставаме, толкова по-голямо благоприличие следва да спазват политическите лидери в своята реч, за да не бъдат отхвърлени от потенциалните си избиратели и от политическата общественост на регионално и глобално ниво. Следователно те не могат нито да нарочат група хора като виновна за всички проблеми, нито да разпоредят саморазправа с „прегрешилите“. Това, разбира се, се отнася до западния свят, където политическите лидери полагат усилия да запазят

⁶⁴ Макар че за повечето хора национал-социализма и комунизма са в основите си различни, директността и прякото проявление на човеконенавистните характеристики на нацизма са онова, което го прави по-лесен за стигматизиране. В същото време обаче, комунистическата идеология е довела до смъртта на много повече хора (основно в Китай, Русия и Украйна), голямата част от които загиват поради принадлежността си към една или друга социална група. Тоест, тези хора не са изгубили живота си заради етническия си произход (както евреите в континентална Европа под управлението на NSDAP), но са страдали не по-малко и са изгубили не по-малко. Средствата, които са използвани за изстреблението също са различни, но пък обещанията и основанията са същите и водят до същите резултати – милиони невинни жертви. И там където нацистите са се борели за т.нар. Лебенсраум, за „чистата арийска раса“, комунистическите партии са обещавали по-добър живот на пролетариата – различна група хора, обхващаща повече хора, тъй като по същество преминава границите на държави, етноси, раси и религии. И двете идеологии създават тоталитарни режими, в които всяко отклонение от „правата вяра“ е наказуемо, а спазването на законите се следи чрез широката мрежа на вътрешната полиция – Гестапо (в Германия) и НКВД (в СССР). Колкото и различни да изглеждат на повърхността двете идеологии, същината и резултатите, до които довеждат са, поне в ключовите моменти, еднакви. Редом с многомилionните жертви, и двете идеологии изграждат потиснато, изплашено общество, което е обект на непрекъсната вътрешна пропаганда, създаваща страх и готовност за война с „външни врагове“.

относително високо обществено спокойствие. Политическата стигматизация все пак играе роля в инструментариума на съвременните политици. Стигмата не се изгаря на тялото, но това не означава, че „прегрешилите“ не се бележат по друг начин.

В нацистка Германия евреите са били принуждавани да носят лента с Давидова звезда на ръката си, техните бизнеси често са били белязани с надпис „Внимание! Евреи!“ (вж. Приложение 1). Впоследствие, след изобретяването на злокобните концентрационни лагери, където лентата с Давидова звезда е излишна, затворниците са били белязани с номер – правейки по този начин стигматизацията на еврейския народ същата като тази на затворниците и престъпниците от древността.

„Маркировката“ за принадлежност към група не е нещо неприсъщо на човека. В Откровение на Йоана Богослова 13:16-17 пише: [16] *И той [демонът, антихристът, б. а.] ще направи, щото на всички – малки и големи, богати и сиромаси, свободни и роби – да се даде белег на дясната им ръка или на челата им, [17] та никой да не може нито да купува, нито да продава, освен оня, който има тоя белег, или името на звяра, или числото на името му,* като продължава в 14:1: *След това видях: ето, Агнецът стои на планина Сион, и с Него сто четирийсет и четири хиляди, които имаха на челата си написано името на Неговия Отец.*

От тези редове на Светото писание изглежда, че съществуват два вида „маркировка“. Едната е стигматизиращата, отхвърлящата. Маркировка, която показва на останалите, че „маркираният“ не заслужава да бъде третиран като човек. Другата маркировка е обединяващата, даваща права и привилегии. Стигматизирането на дадена група, естествено, отнема права, докато всички, които не са част от стигматизираната група, се радват на тези права и привилегии.

Интересно е, че в 13:17 пише: *никой да не може да купува, нито продава, освен ако не е белязан.* Това превръща наличието на белег/печат в източник на права, което по същество стигматизира другите (тези без печат) като отхвърлени, тоест различни от групата, която заслужава права. С други думи, наличието на „етикет“, би могло да произведе и положителен ефект. Съществува разлика между „етикет“, служещ за идентификация с дадена група (шал на футболен отбор, значка със национално знаме или партийно лого, татуировка или „белег на дясната ръка [...] [с] името на звяра, или числото на името му“) и такъв „етикет“, който служи за отхвърляне на група, която го притежава. Нацистите в

Германия например са били „белязани“ по начин, не толкова различен от този на евреите. Макар редовият (немски) гражданин да не е бил задължен да *демонстрира* своята принадлежност или поддръжка за партията, така както евреите са били задължени да *демонстрират* своята народност, което им е отнемало права (в началото) и свободата и живота (впоследствие), активистите, военните и полицията на нацистката партия, са носели, както е добре известно, червена лента със свастика на ръката. Кое то, разбира се, им е носело определени привилегии.

Следователно не всеки „етикет“ е признак на стигматизация. Стигматизацията е единствено негативна, но притежанието на определен „етикет“, следва да бъде интерпретирано единствено спрямо контекста. Хората са склонни да се идентифицират към една или друга група. Един и същ „етикет“ служи за стигматизация на дадена група, но вътре в групата този етикет може да бъде и повод за гордост. Конкретно в случая на евреите лесно можем да си представим съчувствието, което тези невинни жертви на нацисткия режим в Германия и Европа са изпитвали един към друг, разбирайки по своята „етикетизация“, че над тях е надвиснал един и същ дамоклев меч.

Случилото се в Германия се базира на същите биологични и психологически принципи, на които се базира и съвременната политическа стигматизация. Доведено, както е добре известно, до зловещи крайности. Рекламистите също се възползват от човешката склонност да отхвърля и да стигматизира. В „Биология на купуването“ Мартин Линдстрьом пише: *Всъщност коя реклама или рекламна кампания не подчертава причините, поради които техният продукт е по-добър от този на конкурентите? Стратегията "ние срещу тях" привлича фенове, насажда противоречия, създава лоялност и ни кара да мислим и да спорим – и, разбира се, да купуваме.* (Линдстрьом 2011: 152).

А в условията на съвременната демокрация – да гласуваме. Следователно политическата стигматизация не просто отхвърля политическия противник, но също така укрепва доверието и активизира привържениците вътре в групата. Разбира се, това е двупосочен процес. Заедно с укрепването на групата, която стигматизира, се укрепват отношенията и в стигматизираната група. Целта е онези, които не са напълно убедени привърженици, да се активизират по посока на първата група и да се откажат от втората, когато това е възможно. И докато при демократичните общества отказът от избраната (в най-общ смисъл) група е възможен, то в случаите като нацистка Германия, Съветския съюз и все повече

съвременното западно общество, което се заиграва с подобни на съветските постулати за привилегировани и маргинализирани групи, подобен отказ е напълно невъзможен. Стигматизирани в Германия биват евреи, славяни, цигани, хомосексуалисти, инвалиди и ментално болни хора. Съветският съюз, от своя страна, нарочва богатите и успешни хора – капиталистите експлоататори. В наши дни по подобен начин биват нарочени белите, хетеросексуални мъже, на които се приписват необосновани и недоказани привилегии спрямо всеки друг член на обществото⁶⁵. В изброените случаи хората, част от отхвърлените групи не могат да се отрекат от групата, към която принадлежат.

Интересен факт е, че повечето от посочените групи са нарочени, че несправедливо отнемат права и привилегии на други (по дефиниция безпогрешни) групи. Евреите и „капиталистите експлоататори“ са обвинени в същото, в което е обвинен и съвременният бял, хетеросексуален мъж (в западното общество). Всяка от тези групи е нарочена, че „тайно управлява света“. Те „отнемат“ на „невинните и маргинализирани“ групи възможността за равностойно представителство, съревнование, дори за живот. Но както ни показва историята, това е просто начин да бъдат излъгани масите, за да последват една или друга човеконенавистна идеология.

Докато в ежедневието, на работа или в училище например, където стигматизацията е много явно проявена, тя може да се приеме за естествена, това е изкуствено изграден или поне изкуствено подсилен феномен, когато се случва в политиката. В училище, както и на работа съществува реална интеракция между страните. Стигматизираните обикновено са хора с много различно поведение, социални умения, възприятия. Тоест в личността има нещо, което обективно може да се възприеме като различно (доколко едно такова отношение е справедливо и морално или обществено полезно, е обект на друго изследване). Когато се стигматизират политически убеждения или движения или с политически цели биват отхвърлени цели групи от обществото, това се прави най-вече на основата на опосредствано възприятие – през медии или през посланията на (харизматичен) лидер.

В последните години, с нарастването на влиянието на социалните мрежи, съществуването на така нареченият „филтриращ балон“ се превърна

⁶⁵ Т.нар „white privilege“.

повече или по-малко в общоизвестен факт⁶⁶. Иначе казано, колкото и да е голям достъпът до информация, в политическия свят, досегът между различните групи, е най-вече опосредстван. При високо доверие в избрания⁶⁷ лидер, неговите твърдения се приемат за верни, колкото и да са лишени от смисъл. Би следвало да е еднакво очевидно за немците, загубили ПСВ, че лошото им състояние се дължи далеч повече на лошите условия, при сключването на Версайския мир, отколкото на наличието на единици богати търговци от еврейски произход, както и за руснаците, че бедността не се дължи на „злите капиталисти експлоататори“, колкото на редица фактори, сред които и ниската индустриализация на Русия от XX век, но също е важно да се отбележи, че и хората в силно индустриализираните общества са живеели в бедност, особено в сравнение със съвременния стандарт на живот. И в двете държави обаче абсолютно невинни групи хора биват нарочени за виновни от лидерите на групи злонамерени престъпници. Резултатът е известен.

Освен вече споменатите различия между стигматизацията в обществото като естествен феномен и политическата стигматизация като инструмент едно е не по-малко ключово и следва да бъде обсъдено. Това е фактът, че в обществото, тъй като е естествен феномен, стигматизирани обикновено биват хората, чието поведение може да бъде обозначено като девиантно, отклоняващо се от нормата. И както пише Сава Джонев, *Нормата възниква, господства, отмира* (Джонев 1996: 148). С други думи, девиантното поведение в една епоха е едно, а в друга – друго. Освен това онова, което приемаме за девиантно се променя и спрямо контекста, спрямо групата (Джонев 1996: 149). Политическата стигматизация, чрез изкуствено раздуване на различията между позициите, създава контекст и

⁶⁶ Алгоритмите на социалните мрежи, чиято основна цел е да добият и задържат вниманието на потребителите, показват основно такава информация на хората, която се предполага, че ще им допадне. Следователно, политическо ангажирано лице, ще получава информация, която затвърждава неговата гледна точка. Медиите (новинарските медии), от своя страна, се стараят да се възползват от този *modus operandi* и подсилват (често напълно изкривяват) заглавията и твърденията си, което води до все по-изкривено възприятие в онези, които възприемат съдържанието, от една страна, и по-големи печалби за създателите на съдържание (медиите) и каналите, по които то се разпространява (социалните мрежи).

⁶⁷ Думата избран е използвана във възможно най-свободен смисъл. Както по-рано бе отбелязано, политическите възгледи не са нещо, над което човек наистина има контрол. Те са резултат от характера на личността, а спечелването от една или друга партия се дължи на посланията, които лидерите използват и доколкото те пасват на тези подсъзнателни щения на личността.

у едната, и у другата група, в който всяко различие във вярванията и разбиранията се чете като отклонение (девиантност). Отново си струва да се припомни, че тези вярвания и убеждения са в голяма степен резултат от характера. Тоест характерът на човек може да се превърне в причина за отхвърляне, за дискриминация. Както е известно, в голяма част от човешката история, тези различия стават причина за умъртвяването на милиони човешки същества.⁶⁸

Остава въпросът как положителната *Аз-концепция*, крепяща се на възприятието на индивида за себе си, че е добър, справедлив, интелигентен и спокоен, която е толкова нужна на човека, съжителства с готовността да убие някого, заради различие във вярванията. Отговорът, разбира се, е в стигматизацията. Приписването на колкото е възможно по-голяма вина на жертвата (Арънсън 2009: 292). Индивидът убеждава сам себе си, че човекът, жертва на неговата агресия, е *лош или неприятен* (Арънсън 2009: 292).

Съществува разлика между стигматизирането и дехуманизирането на жертвата на насилие в опит за успокояване на агресора или обществото и стигматизирането с политически цели. Политическата стигматизация по дефиниция се спуска от горе надолу, служи за отхвърляне на неприемливи идеи⁶⁹ и дехуманизиране на противника, преди срещу него да бъде извършена жестокост. В своята „Човекът – Социално животно“ Елиът Арънсън разказва: *По време на процеса, гледан от военен съд, пред който Уилям Коли бе изправен да отговаря за участието си в клането на невинни жители в Ми Лай, неговият психиатър заяви, че лейтенантът не е считал виетнамците за хора.* (Арънсън 2009: 296), след което пояснява, че ...

⁶⁸ Стигматизирането на група хора с (гео)политически цели, е инструмент. Целите са обикновено материални територии, ресурси, влияние. Това са най-честите причини за избухването на война. Стигматизирането на противника е начинът, по който политиките дават на поданиците си Card blanche за извършването на зверствата, без които войната не може.

⁶⁹ Думата „неприемливи“ е несвършена и недостатъчна в случая, и не създава достатъчно ясно разграничение. Съществуват идеи, които са неприемливи, тъй като са античовешки – например нацизмът. Подобни идеи са неприемливи, тъй като са опасни. Съществуват идеи като плоскостта на Земята, които са неприемливи, тъй като са неверни. Има и една трета категория неприемливи идеи – тези, които вървят срещу статуквото по такъв начин, който би могъл да увреди удобството на онези, които към даденият исторически момент управляват. Идеите на Мартин Лутер срещу индулгенциите (а оттам и срещу църковната институция) са добър пример.

много по лесно става да нараняваме и убиваме „същества, които не са хора, отколкото истински хора (Арънсън 2009: 296).

Политическата стигматизация е насочена основно срещу идеи, но нерядко и срещу хората, преносители на тези идеи. В политическата стигматизация биха могли да се проявят расизъм, ксенофобия, както и други форми на дискриминация, но те са по-скоро инструмент, чрез който да се постигнат политическите цели. Антисемитизмът на нацистите, е използван за обединение на германския народ срещу общ (вътрешен) враг. Това **не** означава, че нацистите не са били антисемити, нито че в основата на идеите не съществува изначална ксенофобия, но последното би могло да се очаква, тъй като нацизмът е проявление на крайния консерватизъм. С други думи, границите и вътрешната „чистота“ са ключови за такъв вид общество, което е ясно демонстрирано и от използваната от нацистите реторика. От другата страна обаче нещата не стоят много по-различно. Не веднъж общество, което на повърхността обещава „Свобода, равенство, братство“, твърди, че върви в тази посока, газейки в реки от кръв. Последното по дефиниция изключва „равенството и братството“, но пък избитите, също като евреите в Германия (и по-късно в Европа), са били нарочени за „зли владетели на света, заради които народите не могат да просперират“. В същината си това е насилствена подмяна на една водеща, просперираща група хора с друга. Политическата стигматизация служи не само за атака на онези, чиито позиции се опитва да отнеме стигматизиращият, но и за защита на вече установени позиции. Пример за това е Силвестер Мадзолини, който бил натоварен от папа Лъв X да напише отговор на Мартин Лутер през 1517 г., освен подкрепа на папата (окачествен като безпогрешен), написал също, че Мартин Лутер е ненормален, и освен това поставил под въпрос неговите мотиви, „допускайки“, че свещеникът от Витенберг се опитва да се домогне до епископски сан (Грийн 2009: 582). Целта на тази *ad hominem*⁷⁰ атака, изразена в обвинението в користни цели, разбира се, е идеите му да бъдат отхвърлени изначално (от обществото), тъй като „зад тях не стои искрено желание за подобрене, а намерение за кариерно израстване“. Залепването на такъв „етикет“⁷¹ би следвало да отблъсне обществото не само от Мартин Лутер, но и от неговите идеи, което от своя страна ще укрепи църковната власт. Това обаче не се случило и през 1526 г. различни части на Европа официално припознали протестантството като

⁷⁰ Срещу личността – лат.

⁷¹ Стигмата

официална деноминация (Грийн 2009: 585). Дало се и начало на Реформацията, която пък довела до отнемането на голяма част от светската власт от църквата (Грийн 2009: 585).

Бидейки животински вид, човешкото същество притежава импулси и маниери, които не е способно да управлява. Един от тези импулси е вроденият страх от новото, различното. Страхът от непознатото. Именно за обяснение на непознатото, както твърди Юнг, ние най-много използваме митологичното си мислене. С други думи, отвъд познатото, „използваме фантазия, за да организираме света си“ (Питърсън 2017б).

В тази ни склонност навярно се корени наличието на безкрайното множество от конспиративни теории. Хората, вместо да потърсят обяснение за онова, което не разбират, са склонни да му поставят етикети, които не отразяват толкова разглеждания феномен, колкото отношението на индивида към него. С други думи, колкото по-голям е страхът от дадена група, толкова по-страховити са и обясненията за нейното влияние/съществуване. Толкова повече индивидът възприема тази група като настроена срещу него, в търсене на обяснение за страха си (или неприязънта си). Тези страхове, както бе споменато, се коренят в характера на индивида. Предимно в отношението към необходимостта от граници. Консервативните хора искат граници и се страхуват от „глобалистките елити“ (групи с неограничено влияние), докато по-либералните хора се страхуват от това да бъдат „сложени в кутия“, те се страхуват от „тесногърдите“⁷². Това фундаментално разногласие между тези групи хора, всяка от които е права в определен контекст и до определена степен, бива водено до все по-големи разломи, през медиите и политическата реторика. Целта, разбира се, е да се убедят максимално избирателите, че поддържаните от тях мнения и ценности са „правилните“,

⁷² Bigot – от английски – фанатик, *ограничен* фанатик, *тесногърд* човек, е една от често използваните думи в реториката на либералното общество в Щатите. Думата се ползва най-вече за стигматизация на традиционните ценности, сред които семейството, Църквата, прикритостта на сексуалността.

- Cohen, Kate (2023). *Why are we so tolerant of churchy bigotry?* The Guardian

- Posner, Sarah (2023). *This rising GOP star embodies the Christian right's bigotry.* MSNBC

- Rozsa, Matthew (2023). *Thoughtful pragmatist or unhinged bigot? Why experts are rethinking Nixon's psychopathology.* Salon.com

- Silverstein, Jess Op-ed: Solvang votes for bigotry and discrimination against lgbtq community. Edhat.com

което се очаква да ги доведе до изборните урни, когато дойде моментът за това.

Докато стигматизацията, сама по себе си, има своята еволюционна функция, то политическата стигматизация е инструмент, който използва тези наши психологически склонности, за да постигне своето – оцеляването на идеята. Политическата стигматизация, кореняща се, на най-ниско ниво, във „войната“ между традиционното и новото, се проявява в множество и разнообразни малки „битки“. Поради естеството на явленията тези „битки“ се водят на лингвистично ниво. Думите, използвани срещу едната или другата позиция, са основното и единствено оръжие на политическата стигматизация. Само чрез думите това явление създава и затвърждава образа за дамигосания Друг в съзнанието на аудиторията. Често границите между политическата стигматизация, обвиненията и обидите са размити. Обидите, които хората използват, всъщност са форма на стигматизация. Да вземем за пример очевидно обидните думи „глупак“ и „лъжец“. Използването им срещу даден индивид по дефиниция го поставя в категориите на глупави хора в единия пример и на хора, на които не може да се има доверие, в другия. Заедно с категорията му е поставен и етикетът, който носи положителна или отрицателна конотация. Когато конотацията, както в примерите, е негативна, то личността може да бъде стигматизирана.

Разграничението между тези явления, се проявява в друг, различен от езиковия, контекст. От една страна, е важно времето, в което, спрямо личността поведението е такова, като че тя да бъде поставяна в негативната категория. Ако към даден човек поведение винаги е снизходително, сякаш не разбира обясненото, или мнително, сякаш във всичко, което казва, е възможно да се появи лъжа, то тази личност навярно е стигматизирана (като „глупава“ или „лъжлива“, респективно). Освен времето е важен и броят на хората, които имат такова поведение спрямо личността, както и тяхната значимост за индивида. Колкото повече хора имат негативно отношение към индивида, толкова по-голям е шансът още повече хора да го приемат по този начин, от една страна, и индивидът да приеме сам за себе си, че е в грешка (или че е сгрешен/сбъркан вътрешно), от друга. Естествено, контекстът (хората и нормите на средата) определя „нормалността“ на индивида. Дадено дете може да бъде напълно отхвърлено в училище, а в същото време всички в квартала, в който живее, да го харесват. Нормите са други. Очакванията са други. Това, което се възприема за неправилно, е друго.

Следователно, за да бъде успешна политическата стигматизация, като всеки друг наратив, избраните термини, обвинения, негативни твърдения за Другия следва да бъдат повтаряни често, от много и влиятелни обществени личности.

Поради естеството на човешката психика, важна цел на която е да съхрани индивида, поради което съществува склонността за втвърдяване на вярванията, политическата стигматизация е опасен инструмент. Колкото повече една група е нападана, толкова по-склонна е тя да се защитава. В случаите на силно стигматизираните политически групи, хората рядко са склонни да признаят гласно, че подкрепят дадена кауза от страх да не бъдат отхвърлени от обществото. Това обаче не променя тяхната позиция. В демократичните общества, където хората гласуват за политическите си лидери, стигматизацията може да доведе до положителен за стигматизиращия резултат, тъй като стигматизираните групи, поради своята позиция, ще избягват да агитират други да гласуват за тяхната партия.

Изводи и заключение

Явлението *политическа стигматизация*, поради своята комплексност би могло да бъде разгледано от множество страни. Прагматичният подход към разглеждането на даден феномен предоставя възможността той да бъде разгледан по начин, който зависи от това какво наблюдаващият иска да постигне чрез него. Почти всеки предмет, който човешката ръка може да обхване, би могъл да бъде ползван по предназначение – като инструмент (молив, клавиатура, чук), но може да бъде ползван и като оръжие или дори като замяна на друг инструмент при отсъствието му и неотложност на ситуацията.

Политическото в човешкото поведение е многопластово явление. То се дължи на наличието на съзнание и интелект, но се корени в борбата за оцеляване на индивида и вида. Това, от своя страна, се проявява в опитите за придобиване и съхранение на ресурси, сред които може да бъде интерпретирано и влиянието. Борбата за придобиване и съхранение на ресурси, очевидно, се проявява и на геополитическо ниво. В този контекст политическата стигматизация може да бъде разгледана като инструмент за постигане на тези цели. Поради факта, че всичко, което се случва на глобално ниво, може и се случва и на локално, поради същите причини, със забележката, че не са държавни, а партийни или организационни интереси, то политическата стигматизация не е

задължително да бъде насочена към външна за държавата „опасност“. Напълно възможно е, и редица са случаите (изброени и в настоящият труд), които показват, че този инструмент служи достатъчно добре и срещу опозиционни лидери (организации/гласоподаватели). Всъщност атаките *ad hominem*, които достигат до нивото на стигматизация са типични на всякакво ниво на влияние. Включително и във вътрешносемейни пререкания. Ако терминът „политическо“ се възприеме широко, тоест не както е определен от речника на БАН „Който се отнася до политика, свързан е с политика“⁷³, а по-скоро като определението дадено от Секцията по компютърна лингвистика за термина *политически машинации/маневри – обществени отношения, свързани с придобиването на власт чрез интриги и подмолни действия*⁷⁴, то тогава политическата стигматизация е налична на всяко ниво, на което хората участват в т.нар. игра с нулев резултат – тоест конкуренция за нещо желано, което може да бъде получено само от една от страните. Предходното изречение не казва, че всяка игра с нулев резултат предизвиква такова поведение, нито, че политическата стигматизация се проявява само в тези условия. Твърдението е, че при борба за власт, влияние, ресурси, хората са склонни да възприемат конкурентите си като заплаха и следователно да им „отнемат човешкото“ с цел да се извинят предварително (пред себе си и другите) за нещата, които ще кажат и/или направят.

Следователно първият извод, който можем да направим, е, че политическата стигматизация е инструмент, който би могъл да се използва на всички нива на обществени отношения. За разлика от стигматизацията, която се проявява във всякакви условия и се основава на, от една страна, отклоненията от нормите, а от друга, от предварително зададените етикети⁷⁵, то политическата стигматизация е инструмент, който цели да делегитимира политическите (в широк смисъл) опоненти и следователно (най-често) е плод на целенасочено действие.

⁷³ НСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК. РЕЧНИК НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК. ПОЛИТИЧЕСКИ
<https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8/>

⁷⁴ Секция по компютърна лингвистика. Политически машинации. <https://dcl.bas.bg/bulnet/>

⁷⁵ Стигматизиране, стигнало до дехуманизиране, основаващо се единствено на етикети, е нещо, случило се в широкоизвестният *Станфордски затворнически експеримент*, за който проведият въпросния експеримент Филип Зимбардо разказва в *Ефектът Луцифер*, публикувана на български през 2017 г. от изд. Изток-Запад.

В същината си, както бе споменато, стигматизацията е поставяне на определен печат/етикет върху конкретна личност или група. Следователно обидата, както и ad hominem атаките не са точно стигматизация. Напълно възможно е обаче проявлението ѝ в тези форми. Етикетът и печатът по своето същество са дълготрайни явления. Каквото е и стигматизирането (очевидно). С други думи, използването на обидни думи (били те насочени и към личността, а не към твърденията) в разгорещен спор не може да бъде категоризирано като стигматизиране. Повтарянето на твърдения, окачествяващи дадена личност/група/държава/идея като „опасна“ може да бъде възприето като стигматизиране. Също така едно такова твърдение би могло да включва и потенциално обидни думи и въпреки че това е обидно за стигматизираните, то резултатът е повече от обида.

Вторият извод, който може да се направи, е, че стигматизацията е ad hominem нападение, но не всяко ad hominem нападение е стигматизиращо. Стигматизацията би могла да бъде и обидна, но по същество е различно от обидата явление.

Сложно е и да се определи кои изказвания и твърдения целят стигматизирането. Общият консенсус е, че нацизмът е опасна идеология, което се потвърждава и от историческия опит. Стигматизиране ли е изначалното отхвърляне на постулатите, предлагани от човек с нацистки убеждения? Интересен факт е, че в медиите дясното движение в западния свят често е приравнявано на нацистко движение. Тоест опитът да се сближат семантично две понятия, чиято изначална връзка е ако не напълно липсваща, то поне спорна, и едно от които е силно стигматизирано в очите на широката общественост със сигурност е проявление на политическа стигматизация. Би следвало да сме внимателни с твърдения, които в *отсъствието на доказателства* за връзката на една група хора/организация/държава с друга, която е стигматизирана, ги споменават заедно или ги приравняват едно на друго.

През 1503 г. кралица Изабела постановила, че испанците могат да взимат в робство единствено онези, които биха имали по-добра съдба като роби, което мотивирало испанските изследователи да разказват зловещи истории за чуждите култури. Откъдето се появяват и историите за канибалистките общества в Африка (Колектив 2019: 54).

На 8 ноември 2002 г. от Съвета за сигурност на САЩ е приета единодушно Резолюция 1441. Тя поставя за цел „разоръжаването на Ирак от техните оръжия за масово унищожение“. Ирак вече са признати за виновни в

нарушението на 16 предходни резолюции за 12 години предхождащи Резолюция 1441 (Пауъл 2003). На 5 февруари 2003, пред същия Съвет, Държавният секретар Колин Пауъл заявява:

Резолюция 1441 не се занимаваше с невинна страна, а с режим, който този Съвет [Съвета за сигурност на САЩ, б.а.] е намирал за виновен многократно през годините. [...] Съветът постави върху Ирак тежестта за съобразяването и да се разоръжи. [...] Всъщност, фактите и поведението на Ирак показват, че Садам Хюсеин и неговият режим прикриват усилията си по създаване на оръжия за масово унищожение.

И въпреки тези твърдения и твърденията, че САЩ нападат Ирак, за да спасят хората от оръжията за масово унищожение, според Джордж Монбио всъщност САЩ използват химически оръжия в Ирак (Монбио 2005). Подобни съмнения са изразени и от Дейвид Гуят (Гуят 2004). Ирак, от своя страна, никога не са използвали подобни оръжия и дори съществуват съмнения, че някога са ги притежавали (Мартин, Хелън 2011).

Без значение от фактите обаче в двата случая (войната в Ирак и взимането на роби от Африка през XVI век) стигматизирането на определена група хора дава оправдание на другата, по-силната страна, да действа агресивно.

Това се случва, тъй като, от една страна, агресорът трябва да се оправдае пред себе си (Арънсън 2009: 295), тъй като жертвата няма възможност да отвърне. Елиът Арънсън отбелязва, че хората, които са *подведени да мислят, че жертвите им ще могат да си отмъстят, не ги подценяват* (Арънсън 2009: 296). Иначе казано, стигматизацията е необходима единствено в случаите на агресия от значително по-силна към по-слаба страна, за оправдаване на поведението пред себе си, а в съвременното политическо проявление – за оправдаване пред народа. Стигматизирането на врага играе психологическата роля на символичното Пилат-Понтиево измиване на ръцете, с което съвестта се прочиства. Политическата стигматизация се случва чрез речта⁷⁶ и по-конкретно чрез семантично свързване на понятия, които не е задължително да са свързани по някакъв начин, а дори да е налична такава връзка, възможно е тя да бъде много

⁷⁶ По Сосюр.

слаба. Това се прави с цел свързване на двете понятия в съзнанието на хората, пред които следва да бъде стигматизиран обектът.

Политическата стигматизация е инструмент, който може и бива използван на множество нива на обществени отношения, реализира се чрез повтаряне на твърдения, чиято цел е да създадат траен печат/етикет за *дадена група хора в съзнанието на друга група*. Причините за склонността ни да стигматизираме Другия могат да бъдат разгледани като еволюционни, психоаналитични и социално-психологически. Употребата на този инструмент обикновено се свежда до опитът за отнемане или съхраняване на позиции и/или ресурси. Колкото по-високо е общественото ниво, на което се използва политическата стигматизация, толкова повече са и необходимите ресурси за нейната реализация.

Тъй като в настоящата статия политическата стигматизация се разглежда като инструмент, използван с определена цел – личностна, политическа, геополитическа – едно последно разграничение е необходимо. В отлика от другите форми на международно и/или политическо отхвърляне, политическата стигматизация като инструмент, може, и често е базирана на недоказани твърдения, премълчаване на истина или откровена лъжа.

„Хиляда пъти казана лъжа става истина“

Приложения

Приложение 1: Един от безбройните надписи „предупреждаващи“ населението на Германия, че дадената локация е собственост на хора с еврейски произход. Прави впечатление черепа, символиращ, както е добре известно опасност. Подобни изображения могат да бъдат видени и на бутилките с отрова, което е ясна демонстрация за начина, по който нацисткото управление е искало евреите да бъдат приети сред германците – нещо покварено, нечисто, отровно и следователно опасно за обществото.

БИБЛИОГРАФИЯ

Книги

Арънсън 2009: Арънсън, Е. *Човекът – Социално животно*.
София: Дамян Яков.

Бетелхайм 2010: Bettelheim, B. *The Uses of Enchantment: The Meaning and Importance of Fairy Tales*. Vintage

Годин 2010: Годин, С. *Племена* София: изд. Кръгозор

Грийн 2009: Грийн, Р. *33-те стратегии за войната*. София: Сиела.

Джонев 1996: Джонев, С. *Социална психология, Том 2*. София: Софи-Р.

Докинс 2015: Докинс, Р. *Себичният ген*. София: изд. Изток-Запад.

Достоевски 2016: Достоевски, Ф. *Записки от подземие*то. София: изд. Фама

Елиаде 1984: Eliade, M. *Rites and Symbols of Initiation*. Spring Publications

Кембъл 2017: Кембъл, Дж. *Героят с хиляди лица*. София: Елементи

Кембъл 2019: Кембъл, Дж. *Силата на мита*. София: Сиела

Кисинджър 2019: Кисинджър, Х. *Дипломацията*. София: изд. Труд

Колектив 2019: Речите, които промениха историята (2019).
София: ИК „Хермес“.

Котлър 2001: Котлър, Ф. *Управление на маркетинга Структура на управлението на пазарното предлагане*, София: „Класика и Стил“.

Линдстрьом 2011: Линдстрьом, М. *Биология на купуването*.
София: Изток-Запад.

Маркова 2007: Маркова, Б. *Поведение на потребителя*. София: изд. Нов български университет.

Родари 2015: Родари, Д. *Граматика на фантазията*. София: Сиела

Св. Синод 1991: Библия сиреч Книгите на Свещеното писание на Вехтия и Новия завет. (1991). София: Св. Синод на Българската църква

Стаматов, Енчев 2012: Стаматов, Р., Енчев, Н. *Човешкото поведение*. София: изд. „Хермес“.

Фройд 1985: Freud, Z. *Group Psychology and the Analysis of the Ego*; In: *Civilization, Society and Religion*; London: Penguin Books

Христов 2014: Христов, Ч. *Войната на идеите*. София: УИ "Св. Климент Охридски".

Научни статии

Ефтимова: Ефтимова, А. – Анатомия на аргументативните грешки; <https://liternet.bg/publish9/aeftimova/anatomia.htm>

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК. РЕЧНИК НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК. ПОЛИТИЧЕСКИ

<https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8/>

Политически машинации. <https://dcl.bas.bg/bulnet/>

Гербър и колектив 2011: Alan S. Gerber, Gregory A. Huber, Doherty, D. and M. Dowling. *The Big Five Personality Traits in the Political Arena*, Yale: Annual Review of Political Science Vol. 14:265-287 – <https://www.annualreviews.org/doi/10.1146/annurev-polisci-051010-111659>

Гуят 2004: GUYATT, D. Did America Use Chemical And Biological WMDs In Iraq? *World Affairs: The Journal of International Issues*, 8(2), 119–126. <https://www.jstor.org/stable/48504796>

Филипс 2021: Phillips, E. Ian (2021) *Big Five Personality Traits and Political Orientation: An Inquiry into Political Beliefs*. Cleveland State University. <https://engagedscholarship.csuohio.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1109&context=tdr>

Алдекоа и колектив 2022: Paula Ibáñez de Aldecoa, Emily R. R. Burdett, Erik Gustafsson (2022). *Riding the elephant in the room: Towards a revival of the optimal level of stimulation model* <https://doi.org/10.1016/j.dr.2022.101051>

Петкова 2009: Petkova, D. Images of the North from a Distance. – In: *Images of the North*. Ed by S. Jacobson. Rodopi: 2009, 159-171.

Пауъл 2003: Secretary Colin L. Powell (2003). Remarks to the United Nations Security Council. New York City <https://2001-2009.state.gov/secretary/former/powell/remarks/2003/17300.htm>

ОСУ 2020: *Does Height Make Right? U.S. Presidents and Their Height, Weight and Greatness*; The State of Ohio University. Fisher College of Business.
<https://fisher.osu.edu/blogs/leadreadtoday/blog/does-height-make-right-u-s-presidents-and-their-height-weight-and-greatness>

Лекции

Питърсън 2016: Peterson, J. *2016 Lecture 03 Maps of Meaning: Part I: The basic story and its transformations*. University of Toronto.

Питърсън 2017а: Peterson, J. *06: Jean Piaget & Constructivism*. University of Toronto.
<https://www.youtube.com/watch?v=BQ4VSRg4e8w&t=3998s>

Питърсън 2017б: Peterson, J. *08: Carl Jung and the Lion King (Part 2)*. University of Toronto.
<https://www.youtube.com/watch?v=X6pbJTqv2hw&t=1579s>

Сивърс: Sivers, D. *How to start a movement*. TED2010
https://www.ted.com/talks/derek_sivers_how_to_start_a_movement

Медии

Амлен 2017: Amlen, D. *'We Do Not See Things as They Are'*. The New York Times Aug. 2017.
<https://www.nytimes.com/2017/08/04/crosswords/daily-puzzle-2017-08-05.html>

Кеон 2023: Cohen, K. *Why are we so tolerant of churchy bigotry?* The Guardian

Монбио 2005: Monbiot, G. *The US used chemical weapons in Iraq – and then lied about it*. The Guardian
<https://www.theguardian.com/politics/2005/nov/15/usa.iraq>

Лонгрич 2019: Longrich, N. (2019) *Nine Species of Human Once Walked Earth. Now There's Just One. Did We Kill The Rest?*
<https://www.sciencealert.com/did-homo-sapiens-kill-off-all-the-other-humans>

Мартин, Хелън 2011: Martin C. and Helen P. (2011). *Defector admits to WMD lies that triggered Iraq war*. The Guardian
<https://www.theguardian.com/world/2011/feb/15/defector-admits-wmd-lies-iraq-war>

Поснър 2023: Posner, S. (2023). *This rising GOP star embodies the Christian right's bigotry*. MSNBC

Матю 2023: Rozsa, Matthew (2023). *Thoughtful pragmatist or unhinged bigot? Why experts are rethinking Nixon's psychopathology*. Salon.com

Силвърщайн: Silverstein, Jess Op-ed: Solvang votes for bigotry and discrimination against lgbtq community. Edhat.com

On Political Stigmatization

 Lazar Shishmanov
Sofia University "St. Kliment Ohridski"
Email: lazars@uni-sofia.bg

Abstract. The article examines how people interact with those who are politically different and pose a "threat" to their beliefs and positions. Before delving into the phenomenon of political stigmatization, a review of contemporary theories on the construction of political affiliation is conducted, particularly focusing on the Big Five theory. An attempt has been made to demonstrate that political affiliation is not solely the result of rational reasoning. Therefore, hatred towards the Other could not be considered a manifestation of human intelligence. The article also explores the relationship between personality and political beliefs and ideologies. Furthermore, a distinction is drawn between general stigmatization and political stigmatization.

Keywords: stigmatization, political stigmatization, Big Five, ideology, society